

Ar įmanoma apibrėžti vadinamosios neapykantos kalbos ribas?

Kazimieras Župerka

Vilniaus universitetas
k.zuperka@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7737-3670>

Anotacija. Per keletą paskutinių metų lietuvių kalboje kaip teisinės sąvokos raiška paplito žodžių junginys *neapykantos kalba*. Lietuvos Respublikos įstatymuose kol kas nėra tiksliai apibrėžtos ir tiesiogiai įtvirtintos neapykantos kalbos sąvokos. Junginio vartoseną plečia neapykantos sąvoką, šioji netenka bent kiek aiškesnių ribų, tačiau, remiantis tokia samprata, reiškiami ketinimai griežtinti administracinę atsakomybę dėl neapykantos kalbos apraiškų.

Straipsnyje daiktavardžio *neapykanta* samprata aiškinama iš jo vartojimo tekstuose, nagrinėjamas šio žodžio sąvokos santykis su kitais neigiamą požiūrį į ką reiškiančiais lietuvių kalbos žodžiais. Iškeliama būdingi mokslo tiriamuosiuose darbuose aptinkami nepatvirtinti neapykantos kalbos sampratos plėtimo pavyzdžiai. Kalbos aksiologijos požiūriu aptariami keli ryškesni, platesnį atgarsį turėję viešosios kalbėsenos atvejai, kurie buvo siejami su neapykantos kalba.

Kadangi žemesni, iki *neapykantos*, nepalankaus jausmo kam laipsniai nėra neapykanta, tai ir patyčias, pašaipą, pajuoką, menkinimą, niekinimą (atitinkamais žodžiais išreikštas sąvokas) be atodairos laikyti *neapykantos kalba* yra prasmės klaida. Tos jausmo ir kalbinės ar nekalbinės raiškos pakopos gali vesti į neapykantą, bet gali ir ribotis jausmu „iki neapykantos“.

Junginio *neapykantą kurstanti kalba* keitimas trumpiniu *neapykantos kalba* veda į klystkeliuos: sutapdinamos skirtingos sąvokos, pasidaro nebesvarbu, *kursto neapykantą* ar ją tik *reiškia* – vis tiek linkstama laikyti nusikaltimu (ypač tais atvejais, kai viešosios kalbinės raiškos atvejis susijęs su vadinamosiomis pažeidžiamomis, saugotiniomis asmenų grupėmis, pavyzdžiui, čigonais / romais, LGBT, migrantais). Tik tiesioginis neapykantos skatinimas, raginimas susidoroti gali būti įvertinti ir daugiau ar mažiau tiksliai suformuluoti kalbiškai, vadinasi, ir teisiškai.

Pagrindinės sąvokos: neapykanta, neapykantos kalba, homofobija.

Is it Possible to Define the Boundaries of Hate Speech?

Abstract. During the last few years, a phrase *hate speech* has become widespread as an expression of a legal concept in the Lithuanian language. In the laws of the Republic of Lithuania, the concept of hate speech has not yet been precisely defined and directly established. The usage of the combination of these two words expands the concept of hate, it loses at least somewhat clearer boundaries. However, based on this concept, intentions are expressed to reinforce the laws of administrative law regarding manifestations of hate speech.

In the article, the concept of the Lithuanian noun *neapykanta* ('hate') is explained by its usage in texts, the relationship between this word and other Lithuanian words with negative connotations has been analysed

Gauta: 2022-07-31. Priimta: 2022-10-29.

Received: 31/07/2022. Accepted: 29/10/2022.

Copyright © 2021 Kazimieras Župerka. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

as well. The examples of unmeasured expansion of the concept of hate speech found in research works have been highlighted. Several more prominent cases of public speaking that had a wider resonance, which were associated with hate speech, are discussed from the point of view of language axiology.

Since negative words with a softer definition are not considered at the same level as *hate*, then prescribing (to) *bully*, (to) *make fun of*, (to) *push around*, (to) *intimidate*, (to) *tease* (concept expressed in corresponding words) to the definition of hate is a conceptual mistake. These emotional and verbal or non-verbal speech concepts can be associated with hate but they can also be described as just emotions “until hate”.

Replacing the compound speech that provokes hate with an abbreviated hate speech leads to confusion: different concepts are conflated, it becomes irrelevant, whether it is inciting hatred or just is associated with it – it still tends to be considered a crime (especially in cases where the case of public linguistic expression is related to the so-called vulnerable, protected groups of persons, for example, Gypsies/Roma, LGBT, migrants). Only the direct encouragement of hatred, the call for confrontation can be evaluated and more or less exactly formulated linguistically, and therefore, legally.

Keywords: hate, hate speech, homophobia.

Įvadas

Per keletą paskutinių metų viešojoje lietuvių kalbos erdvėje paplito žodžių junginys *neapykantos kalba*. Krinta į akis tai, kad jo vartoseną plečia neapykantos sąvoką, šioji netenka bent kiek aiškesnių ribų, tačiau, remiantis tokia tiksliau neapibrėžta samprata, reiškiami ketinimai griežtinti administracinę atsakomybę dėl neapykantos kalbos apraiškų. Lietuvoje sėkama Vakarų pasaulyje įsigalėjusio politinio korektiškumo ideologija. Didelė bėda ta, jog neatsižvelgiama į tai, kad kiekviena kalba yra savita, ypač į tai, kad artimas sąvokas reiškiančių žodžių santykis kitoje kalboje dažnai būna kitoks.

Straipsnyje¹ siekiama išsiaiškinti daiktavardžio *neapykanta* sampratą iš jo vartojimo tekstuose, šio žodžio sąvokos santykį su kitais neigiamą požiūrį į ką reiškiančiais lietuvių kalbos žodžiais, taip pat kalbos aksiologijos požiūriu aptarti kelis ryškesnius, platesni atgarsį turėjusius viešosios kalbėsenos atvejus, kurie buvo siejami su neapykantos kalba, ir iškelti mokslo tiriamuosiuose darbuose aptiktus būdingus nepamatuoto neapykantos kalbos sampratos plėtimo atvejus.

Kad suprastume straipsnyje keliamų uždavinių aktualumą, pirmiausia pažiūrėkime, kaip neapykantos kalba aiškinama teisės dokumentuose.

Teisinė neapykantos kalbos traktuotė

Kaip teigia teisės tyrinėtoja Indrė Isokaitė-Valužė, Lietuvos Respublikos įstatymuose ir kituose teisės aktuose kol kas nėra tiksliai apibrėžtos ir tiesiogiai įtvirtintos neapykantos kalbos sąvokos (*vu*, 2021). 2020 metų kovo 30 d. priimtose Generalinės prokuratūros metodinėse rekomendacijose pateikiama tokia šios sąvokos samprata: „**Neapykantą kurstanti kalba, arba neapykantos kalba** (angl. *hate speech*), – viešas skleidimas (žodžiu, raštu ar

¹ Esu paskelbęs publicistinį rašinį „Kur neapykantos kalbos ribos?“ (Župerka, 2022). Šiuo kartu labiau orientuojuosi į mokslinio stiliaus žanrą, teiginius stengiuosi grįsti visų pirma remdamasis kalbos duomenimis bei kalbos mokslu; pateikiu naujų su neapykantos kalba siejamų viešosios kalbėsenos pavyzdžių.

kita forma) informacijos (idėjų, nuomonių, žinomai neteisingų faktų), kuria tyčiojamasi, niekinama, skatinama neapykanta, kurstoma diskriminuoti, smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimo ar pažiūrų“ (*Rekomendacijos 2020*; žodžiai paryškinti bei kitaip išskirti rekomendacijų rengėjų). Kaip akivaizdu iš vardijimo (jis baigtinis), išskiriamos tam tikros „pažeidžiamos“, „saugotinos“ asmenų grupės; neapykantos reiškimas kitokioms, neminimoms grupėms, sakysim, profesinėms, neapykantos kalba nelaikomas². Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 170 straipsnyje visai taip pat apibrėžiama *neapykantos nusikaltimų* sąvoka. Išėitų, kad neapykantos kalba yra suprantama kaip neapykantos nusikaltimas, žodinė (verbalinė) tokių nusikaltimų atmaina. Tačiau esama ir kitokio požiūrio: esą neapykantos nusikaltimas neapykantos kalbos neapima (žr. *Apžvalga*, 2021, p. 11); toki apibūdinimą suprantame kaip siauresnę nusikaltimo sampratą. Europos valstybėse neapykantos kalbos samprata bei teisinis įforminimas įvairuoja, Europos Sąjungoje nėra bendrų, teisės aktais įtvirtintų apibrėžimų (*Ibid.*, p. 12–13).

2021 metų kovo mėnesį teisingumo ministrė Evelina Dobrovolska (*Ewelina Dobrovolska*) su Seimo (daugiausia Laisvės partijos frakcijos) narių grupe inicijavo įstatymų dėl neapykantos kalbos nusikaltimų pataisas. Siūlyta praplėsti neapykantos kurstymo požymius – be dabar galiojančiuose įstatymuose numatytos atsakomybės už kalbą, kuria kurstoma neapykanta, įtraukti administracinę atsakomybę ir tam, kas viešai tyčiojasi ar niekina žmonių grupę ar asmenį dėl amžiaus, seksualinės orientacijos, lytinės tapatybės, neįgalumo, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religijos, pažiūrų.³ Pataisas teigiamai įvertino lygių galimybių kontrolierė Agneta Skardžiuvienė: jos žodžiais, riba tarp neapykantos kalbos ir žodžio laisvės esanti gana aiški, policija sugebanti įvertinti (*Naureckaitė*, 2021).⁴

Netrukus po pataisų pateikimo pagausėjo viešos nuomonės pareiškimų. Isokaitė-Valužė išreiškė abejonę, „ar ta griežta riba tarp nuomonės raiškos laisvės ir neapykantos kalbos iš tiesų egzistuoja, gal labiau yra tiesiog visuomenės susitarimas dėl to, kur ji turėtų būti, siekiant, kad vieno asmens teisės įgyvendinimas netaptų kitų asmenų teisių ar kitų saugomų vertybių pažeidimu“ (*vu*, 2021).

² Tad, pavyzdžiui, kalbininkų niekinimas, pravardžiavimas necenzūriniais žodžiais, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos vadinimas *paskutiniu KGB padaliniu Lietuvoje* (tai žurnalisto Rimvydo Valatkos metafora) teisės požiūriu nieko bendra su neapykantos kalba neturi.

³ Matome Seime teikiamų įstatymų pataisų „pažangą“. Plg.: 2013 m. rugsėjo 12 d. Seimo posėdyje Algirdas Patackas buvo pateikęs tokį Baudžiamojo kodekso 170 straipsnio papildymo projektą: „Seksualinio elgesio ar seksualinės praktikos, įsitikinimų ar pažiūrų kritika arba aptarimas, arba įtikinėjimas pakeisti toki elgesį, praktiką, įsitikinimus ar pažiūras, savaime nelaikoma tyčiojimosi, niekinimu, neapykantos skatinimu, diskriminavimu ar skatinimu diskriminuoti“ (*alkas*, 2013).

⁴ Džordžo Orvelo (*George Orwell*) romane *1984* vaizduojamos Okeanijos žmonės seka *minčių policija* (žr. *Orwell*, 2021, p. 6, 18, 53, 173). Lietuvoje turėtume ir *jausmų policiją* – ji nustatytų reiškiamo nepalankaus jausmo kam laipsnį (t. y. *jau* neapykanta ar *dar* ne), nors, kaip sako filosofas, „meilė ir neapykanta priklauso erotikos, o ne etikos ar teisės sričiai“ (*Sverdiolas*, 1996, p. 322). Norom nenorom kyla dar viena analogija su tvarka Orvelo Okeanijoje, kur „ministerijų pavadinimai tarsi tyčia neatitinka esmės“, sakysim, teise, įstatymais ir kankinimais rūpinasi *Meilės ministerija* (*Orwell*, 2021, p. 7, 178).

Nemaža teisės ir politikos srities žmonių paskelbė neigiamą teikiamų pataisų vertinimą. Negalima neatkreipti dėmesio į tai, kad ir teisininkai, kritikuojantys siūlomą neapykantos kalbos sampratą, remiasi vardijamų (atseit sudarančią neapykantos kalbos sąvoką) lietuvių kalbos žodžių reikšmėmis, žodynuose pateiktomis jų definicijomis, nes pataisų teikėjai siekia juridiskai įteisinti tam tikros *kalbos* apibrėžtį. Štai advokatas, konstitucinės teisės ekspertas Petras Ragauskas suabejojo, ar pataisų autoriai bent pasižiūrėję į lietuvių kalbos žodyną, ką reiškia žodžiai *niekinti* ir *tyčiotis*. Jis retoriškai klausia: „Negaliu iš aukšto ir be pagarbos žiūrėti į tam tikrą asmenį dėl to, kad jis priklauso kažkokiai grupei? Negaliu niekinti apsirijėlio, paleistuvio, kyšininko, negaliu sakyti, kad štai ši grupė, pagal tokias vertybes gyvenanti, yra nepriimtina, kad ji man bjauri, kad man ji nepatinka? Kodėl negaliu niekinti žmonių, kurie tokias pažiūras turi, kurie gyvena kaip siurbėlės, iš visuomenės, naudojasi tik bendra nauda, patys nieko neduoda?“ (cit. iš Naureckaitė, 2021). Tyčiojimosi sąvoką teisininkas aptaria remdamasis *Lietuvių kalbos žodynu*, veiksmazodžio *tyčiotis* apibrėžtimi „darbais ar žodžiais tyčia pajuokti, pašiepti“: „Už tai, kad aš kažką pajuoksiu, pašiepsiu, man – administracinė atsakomybė? Turiu būti baudžiamas už tai, kad noriu kažką patraukti per dantį, vien dėl to, kad jis priklauso grupei?“ Beje, Ragauskas primena ir išimtinę sąlygą: „Konstitucijos 25 straipsnio 3 ir 4 dalys numato išlygą, kada galima riboti saviraiškos laisvę: laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją gali būti ribojama tada, kai reikia apsaugoti, pavyzdžiui, žmogaus garbę ir orumą“ (Ibid.).

Žymusis administracinio stiliaus tyrinėtojas, ilgametis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos narys Pranas Kniūkšta (2001, p. 336), turėjęs didelę lingvistinių ekspertizių patirtį, apie vadinamąsias garbės ir orumo bylas yra rašęs: „Jose faktai susipynę su etika ir kitais subjektyviais dalykais, sunkiau išreiškiamais griežta įstatymų kalba. Čia išvadas reikia daryti ne vien iš atskirų žodžių, o iš įvykių visumos bei faktų esmės.“ „Neapykantos kalbos“ bylos, aišku, yra labai artimos „garbės ir orumo“ byloms.

Ką rodo daiktavardžio *neapykanta* kontekstai tekstyne?

Daiktavardžio *neapykanta* reikšmė žodynuose apibrėžiama taip: „priešiskumo jausmas, neapkentimas“ (Keinys, 2012, p. 416; Kruopas, 1970, p. 599).

Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne (DLKT) iš įvairių stilių (publicistikos, grožinės, negrožinės ir administracinės literatūros, sakininės kalbos) 500 šaltinių pateikta 3898 žodžio *neapykanta* kontekstai. Su junginiu *neapykantos kalba* tarp jų tėra vienintelis sakinytis: *Ji [Valerie Solanas] pasirinko poziciją, esančią anapus neapykantos kalbos*. Dar įdėti du sakiniai, kuriuose *neapykantos* kilmininkas eina daiktavardžių žodis ir *retorika* pažyminiu; tie daiktavardžiai yra kontekstiniai, metoniminiai *kalbos* sinonimai: [pasiryžęs] *neapykantos žodį paversti šimtais sudarkytų kūnų; svarbiausia holokausto pamoka – neatsidurti propagandos ir stereotipų pinklėse, laiku atpažinti neapykantos retoriką*. Toks mažas *neapykantos kalbos* bei šio junginio kontekstinių pakaitų pavartojimo skaičius tekstyne aiškintinas tuo, kad naujausi *DLKT* šaltiniai yra 2008 metų, o kalbamasis pasakymas viešąją lietuvių kalbos erdvę užtvindė tik po kelerių metų.

Iš *DLKT* kontekstų matyti, kad šnekoje neapykantos jausmas vienais atvejais būna tiesiogiai verbalizuojamas – sakomas veiksmažodis *nekenčiu*, adresatas įvardijamas negeru žodžiu, grasinama ar pan. (a), o kitais – patys žodžiai neapykantos nerodo, ji suvokiama iš aprašomos situacijos, kalbėtojų santykių, kalbos intonacijos (b). Abiem atvejais gali būti nesitvardoma, šaukiama, rėkiama, bet gali būti kalbama ir tyliai, netgi ramiai, pvz.:

- (a) *Tai ne tik nusistatymas prieš, tai neapykanta: „Aš nekenčiu jo“; – Dink iš čia, niekše! – šaukė kupinas neapykantos; į jo namus įsiveržia ginkluotas užpuolikas, neapykantos iškreiptu veidu šaukdamas: „Kur tavo dukra, aš ją tuoj nudėsiu“; Prisiminė jo pablūdusias akis ir neapykantos kupiną šniokštima: aš tave pamokysiu!;*
- (b) *Jo veidas buvo atšiaurus. Akys primerktos. – Štai ką jums visiems pasakysiu. – Kalbėjo tyliu, neapykantos kupinu balsu; Įtūžau neišpasakytai. – Meilė! – springdama iš neapykantos surikau. – Dievas yra meilė, – sušniokščiau su didžiausia pagieža; – Andriau! – kupinu neapykantos balsu išrėkė ji.*

Daiktavardžio *neapykanta* reikšmė ir prasmė ypač išryškėja iš tų *DLKT* kontekstų, kuriuose jis vartojamas kaip vienas sakinio dalis kitų žodžių, irgi reiškiančių nepalankų požiūrį į ką, neigiamą jausmą kam, net agresyvų veiksmą. Pavyzdžiuose tokių žodžių aptikta per dvidešimt: *atžarumas, barimas, bjaurėjimasis, įnirtis, įsiūtis, itūžis, įžeidimas, kerštas, menkinimas, nepakanta, nepakantumumas, nepalankumas, nepasitikėjimas, niekinimas, pagieža, pajuoka, panieka, pašaipa, patyčios, pavydas, pyktis, šlykštėjimasis, tyčiojimasis, žeminimas...* Plg. atitinkamus veiksmažodžius: *bjaurėtis, įžeisti, menkinti, nepakęsti, niekinti, pašiepti, šlykštėtis, tyčiotis, žeminti...* Pažymėtina, kad pagrindinė veiksmažodžio *ne(ap)kęsti* reikšmė žodynuose aiškinama ir veiksmažodžiu *bjaurėtis* („jausti priešišką jausmą, bjaurėtis“), taigi, pastarojo sąvoka suprantama kaip artimiausia *neapykantai*.

Išvardytųjų daiktavardžių pavartojimas kaip vienas sakinio dalių su žodžiu *neapykanta* gramatiškai pateisinamas, o semantikos ir logikos atžvilgiu – toli gražu ne visų, ne visada. Visiškai suprantamas vienas iš žodžių vartojimas tų žodžių, kurie iš esmės (ar bent visų pirma) reiškia nepalankų jausmą kam, pvz.: *abejingumas, bjaurėjimasis, menkinimas, nepakanta, niekinimas, panieka, pasibjaurėjimas, pasišlykštėjimas, šlykštėjimasis, žeminimas*. Galėtume teigti, kad tokie žodžiai žymi žemesnį už *neapykantą nepalankaus jausmo kam laipsnį*. Kiti iš ano būrio išvardytųjų daiktavardžių reiškia nepalankaus jausmo reiškimą(si) tam tikru būdu: būdinga mimika, gestu, kitokiu veiksniu, pvz.: *įnirtis, įsiūtis, itūžis, pyktis*. Šie gali implikuoti *neapykantą*, t. y. nereikšti mažesnio už ją nepalankaus jausmo; štai rašoma: „*neapykanta virto įniršiu*“ (Orwell, 2021, p. 14; vertė Virgilijus Čepiejus). Dar kiti žodžiai paprastai žymi kalbinį veiksmą: *barimas, grasinimas, įžeidimas, patyčios, tyčiojimasis*.

Žodis *neapykanta*, einantis ta pačia sakinio dalimi su kitais nepalankių nuostatą reiškiančiais žodžiais, pasakomas pirmas (a), vidury tarp kitų žodžių (b) arba paskutinis (c):

- (a) *Barbarai gyvena ne tik išorėje, bet ir mumyse pačiuose. Tai yra neapykanta, pyktis, pavydas, puikybė, godumas, geiduliai ir kitos nesutramdytos emocijos;*
- (b) *Bet ar sumažėjo pykčio, neapykantos, pavydo?*

(c) *Visų tulžies ligų priežastis yra negeranoriškumas, pyktis, įtūžis ir neapykanta.*

Vienarūšiškai vartojami tokie žodžiai dažnai išdėstomi be aiškesnės tvarkos, rikiuotė neatskleidžia neigiamo vertinimo stiprumo, tik suvokiame, kad tai būsenos, savybės, reiškiančios priešišumą, nepadedančios kurti gerų santykių. Vis dėlto, kai daiktavardis *neapykanta* būna paskutinis vardijimo narys (c), iš minties eigos paprastai suprantame, kad jis išreiškia stipriausią neigiamą emociją.

Nemaža pavyzdžių tiesiogiai rodo, kad neapykantą kalbos vartotojai laiko aukščiausiu (didžiausiu, stipriausiu) neigiamo jausmo kam, požiūrio į ką laipsniu:

Susierzinimas yra šaknys, iš kurių išauga pykčio, įsiūčio ir net neapykantos ūgliai; pasiduoda pagundai skausti kitus, pakeisdamas tarpusavio komunijos santykį nepasitikėjimu, abejingumu, priešiškumu, net žudančia neapykanta; štai ir jį užkrėtusi baimė, įtarimas, net gal neapykanta kitam; skausmas pripildo sielą paniekos, pasišlykštėjimo, netgi neapykantos sau; savyje nešiojasi įvairius nepalankius jausmus, nuo paniekos iki pasibjaurėjimo ir neapykantos; nuo pavydo iki neapykantos – mažytis žingsnelis.

Kaip matyti, aukščiausią neigiamos emocijos laipsnį išryškina dalelytė *net(gi)*, prielinksnių *nuo – iki* dvejybė; daiktavardis *neapykanta* tuosyk būna paskutinis vardijimo narys.

Žemesnį už neapykantą neigiamo jausmo laipsnį pabrėžia dalelytės *tik, nebent*. Tada į galą nustumiami tą laipsnį reiškiantys žodžiai:

aš nejaučiau neapykantos, tik panieką; tokiems žmonėms niekas nejaučia neapykantos, nebent geraširdišką panieką.

Šiuo kartu svarbiausia išvada iš teksto pavyzdžių yra ši: lietuviai gana aiškiai skiria įvairius, skirtingus neigiamo jausmo kam laipsnius, tad žemesnius, iki *neapykantos*, laipsnius (atitinkamais žodžiais išreikštas sąvokas) įtraukti į neapykantos sąvoką yra prasmės klaida. Šią išvadą galėtume iliustruoti homofobijos sąvoka (jos mums prireiks paskutiniame straipsnio skyriuje aptariant tikros ar tariamos neapykantos kalbos apraiškas), kuri dažnai siejama su neapykanta. Homofobija apibrėžiama kaip „homoseksualių žmonių baimė ir nepakantumas jiems“ (Svetikienė, 2013, p. 337). Veiksmažodžio *nekęsti* reikšmė, žinoma, susieja *neapykantą* ir *nepakantą*; peržiūrėdami pluoštą giminių šios šaknies žodžių, jų reikšmių aiškinimą žodynuose, aptinkame itin subtilių perėjimo, pynimosi atvejų. Vis dėlto reikšmės „poliai“ akivaizdžiai skiriasi ir tuodu žodžius nutolina: *nepakanta* susijusi su *nekantrumu*, o *neapykanta* (kaip minėta) – su *bjaurėjimusi*.

Neapykantos kalbos sampratos plėtimas tyrimuose

Neapykantos kalbos tyrimai prasidėjo XXI a. pradžioje. Europos Sąjungoje dabar jų skelbiama itin daug. Bene daugiausia nagrinėjamas kalbėjimas apie LGBT asmenis ir apie migrantus. Sudaroma „pažeidžiamų“ asmenų grupių tipologija, tiriama, kaip neapykantos kalbą suvokia visuomenė, svarstomas tokios kalbos reguliavimas ir kt. Tam tikrą tyrimų vaizdą galima susidaryti kad ir iš rinkinio apie neapykantos kalbą Europos Sąjungos elektroninėje erdvėje (Assimakopoulou ir kt., 2017). Jūratė Ruzaitė nurodo, kad, bandant taikyti automatinį neapykantos kalbos atpažinimą, įsitikinta, jog dirbtinio intelekto sis-

temos neatskiria įžeidus turinio nuo neapykantos kalbos (*Irt*, 2022)⁵. Lietuvoje neapykantos kalbos tyrimų taip pat daugėja: rašomos disertacijos, bakalauro ir magistro darbai, tyrimus atlieka ir jų apžvalgas visuomenei pateikia įvairios žmogaus teisių institucijos (žr., pavyzdžiui, *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba*, 2021). Į tematikos, susijusios su neapykantos kalba, tyrimą pagaliau įsitraukia ir kalbininkai (žr., pavyzdžiui, Aleksaitė, 2022); jų publikacijos turėtų pristabdyti atitinkamų žodžių (įgyjančių teisės terminų paskirtį) netikslūs, iškreiptos semantikos plitimą, kita vertus, saugoti niekuo dėtus žodžius.

Išsamesnė mokslinių neapykantos kalbos tyrimų apžvalga sudarytų atskirą darbą. Čia iš jų aptarsime tik dviejų kalbinės raiškos atvejų vertinimą, rodantį ideologinį persistengimą plečiant tokios kalbos ribas.

Raimonda Jonaitienė (2018), rinkusi neapykantos kalbos apie romus pavyzdžius iš interneto komentarų, teigia, kad „romai neapykantos kurstymo komentaruose vadinami čigonais, norint juos paniekinti, tokiuose komentaruose tai itin neigiamai anotuotas [= konotuotas] žodis“. Šio netikslaus teiginio dėl *čigono* konotacijos plačiau nekomentuosiu, to žodžio konotacija ir vartoseną dabartinėje lietuvių ir latvių kalboje gana išsamiai aptarta (žr. Kvašytė ir kt., 2021, p. 32–36). Čia tik priminsiu, kad „[p]olitinio korektiškumo „pamokos“ bus davusios nelauktą rezultatą: kai nekorektiškais buvo paskelbti kai kurie niekuo dėti žodžiai ir juos imta drausti vartoti, šie, užuot išstumti iš kalbos, padidino pykčio, keiksma žodžių kraitį, ypač vaikų, jaunimo šnekoje iš tikro ėmė virsti „neapykantos kalbos“ (tik įvardijančios kitą adresatą) leksika“ (Kvašytė ir kt., 2021, p. 34). Plėtodama savo nuostatas Jonaitienė rašo: „Vartojami itin neigiami veiksmažodžiai apibūdinant romų pomėgius ir /ar darbus: vogti, meluoti, parazituoti ir t. t.“; „skatinant etninę neapykantą atskleidžiami [?] patys dažniausi visuomenėje pasitaikantys stereotipai“. Ar tai neapykantos skatinimas? Veikiausiai tik piktinimasis nedora elgsena, gyvenšana.

Ieva Balsiūnaitė (2016, p. 78, 88–89) analizavo interneto dienraščių *delfi.lt*, *15min.lt*, *lrytas.lt* ir *alfa.lt* publikacijas apie pabėgėlius. Ji aptikusi kone du šimtus neapykantos kalbos atvejų: „Pabėgėliai dažnai apibūdinami kaip grėsmingi atvykėliai, nesugebėsiantys integruotis Europos šalyse, pakenksiantys europietiškajai kultūrai ir saugumui.“ Autorė, vadovaudamasi politinio korektiškumo ideologijos reikalavimais, persistengia. Nori nenori iš jos studijos turi daryti išvadą, kad apie vadinamuosius pabėgėlius viešai reikia skelbti tik gerus dalykus. Autorės teigimu, dažniausias neapykantos pabėgėliams kalbos stereotipas – „visi atvykėliai yra grėsmingi radikalūs musulmonai“ (Balsiūnaitė, 2016, p. 89). Tokių atvejų esama, straipsnyje pateikta pavyzdžių. Tačiau Balsiūnaitė mano, jog neapykantos atvykėliams kalba skatinama ir Agnės Bilotaitės pasvarstymais, kad pabėgėliams rūpinti ne savos šalies gerovė ir ateitis, o sotus gyvenimas Europoje, kad ilgainiui jie pakeis Europos visuomenę: „Galbūt ekonomiškai net visai gyvybingą šalį paliksime ne savo vaikams, o sirams, libiams ir kitiems Islamo civilizacijos atstovams. Išsipildytų ne toks senas, nors jau primirštas sovietų planas „Lietuva be lietuvių“.“⁶ Argi Bilotaitė čia

⁵ Žr. ir jos publikaciją apie neapykantos kalbą elektroninėje erdvėje (Ruzaitė, 2021).

⁶ Balsiūnaitė nurodo cituojanti iš šios publikacijos: Agnė Bilotaitė. „Išmirimo programa: Lietuva priims neginančius savosios tėvynės?“ (*delfi.lt*, 2015-08-21). Panašią niūrią Lietuvos viziją yra regėjęs Arvydas Šliogeris (2012, p. 89) ir bylojęs apie ją dar skausmingiau, aštriau: „[P]o penkiasdešimties metų Lietuvos vardu vadinama

reiškia neapykantą? Tai paprasčiausia natūrali, logiška išvada, daroma iš propaguojamos ir įgyvendinamos atvirų sienų politikos padarinių.

Kaip kalbame apie LGBT asmenis ir apie tradicinę šeimą

Skirtingų pažiūrų visuomenės grupių priešprieša, pasak Leonido Donskio (2009, p. 20), yra didysis neapykantos šaltinis: „Modernybė atsirado lydima neapykantos ir paniekos tam, kas buvo laikoma atsilikusiu, prietaringu pasauliu. Modernybės ekscesai ir iššūkiai neišvengiamai sukėlė atsakomąją neapykantą, jaučiamą senųjų režimų bei tradicijų gynėjų“. Filosofas čia pat pasako ir vienintelę galimą išmintingą išeitį iš tos neapykantos: „[M]odernybę su žmogišku veidu galima sukurti tik tolerancija ir dorovine logika, kuri sieja individus bei visuomenes, o ne su tokia logika, kuri skelbia pergalę naujo prieš seną“ (Ibid.).

Kai nagrinėjame tekstų apie LGBT asmenis ar bendruomenę kalbinę raišką, tikslinga čia pat pažvelgti ir į kalbėjamą apie tradicinę šeimą, nes visuomenė šias dvi žmonių grupes, jų sambūrių viešą reiškimąsi taip pat gretina, priešina. Aptarsime vienaip ar kitaip nuspalvinto kalbėjimo apie tas asmenų grupes keletą atvejų, Lietuvoje turėjusių ar tebeturinčių platesnį visuomeninį atgarsį.

Tiesioginėje tinklaraščio vaizdo transliacijoje europarlamentaras Viktoras Uspaskichas LGBT asmenis pavadino *pedikais* ir *iškrypėliais*. Europos Parlamento liberalų frakcija apkaltino Uspaskichą homofobija bei neapykantos kurstymu ir pašalino iš frakcijos, prieš tai prisakiusi atsiprašyti LGBT bendruomenės (žr. Beniušis, 2021; Zicari, 2021). Aišku, pavartotieji žodžiai yra niekinami, įžeidūs, užgaulūs. Ne tik politikai, bet ir šiaip apie viešosios lietuvių kalbėsenos kultūrą nutuokiantys žmonės taip nekalba. Beje, ir visas tų žodžių kontekstas primena patvorių kalbėseną. (Šiuo atsitikimu galėtume iliustruoti filosofo teiginį „Mirštant etiketui, gimsta neapykantos kalba“ (Stoškus, 2021). Iki pašalinamas iš frakcijos Uspaskichas jai buvo išsiuntęs laišką ir atsiprašęs dėl pernelyg šiurkščių žodžių: atseit nenorėjęs įžeisti LGBT bendruomenės, replikos buvusios skirtos tik jį įžeidinėjusiems tos bendruomenės atstovams (Zicari, 2021).

Homofobo žodžiu dažnai švaistomasi nepagrįstai. Į tai yra atkreipęs dėmesį ir kardinolas Sigitas Tamkevičius (2021, p. 9, 12): „Bandantieji priešintis [genderizmo ideologijai] ir ginti prigimtinį žmogaus orumą ar santuokos keliu kuriamą šeimą apšaukiami atsilikėliais, homofobais, kalbančiais neapykantos kalba.“ Žodžio *fobija* reikšmė yra „med. liguista, įkyri nepagrįsta baimė“ (Kaulakienė ir kt., 2013, p. 265), „neracionali, nevalinga baimės būseną; panikos priepuolis“ (Peškaitis, 2022). LGBT proteguotojai paprastai nediskutuoja, neįtikinėja, nesistengia paneigti jiems nepriimtino požiūrio, o sega niekinamas, žeminamas etiketes. Kunigas ir psichologas Arūnas Peškaitis (2022) rašo: „Kai diskutuojama

bendruomenė nebeegzistuos, bus likę nebent Amerikos indėnų stiliaus rezervatų, kuriuose tautiškai aprengtos, bet lietuvių kalbos nebemokančios lietuvaitės gryname ore šoks tautinius šokius žioplams turistams, o specialiai įrengtose kaimo stiliaus gryčiose teiks kitokio pobūdžio paslaugas pinigingsiems globaliniams kuiliams“. Šie žodžiai buvo paskelbti prieš dešimt metų. Kokiomis *neapykantomis* būtų apkaltintas lietuvių mąstytojas, jeigu taip būtų rašoma šiandien, 2022-aisiais?!

apie tam tikrus teisinius, moralinius, visuomeninius dalykus ir kai kas nors tave pavadina homofobu (nes tavo nuomonė nėra priimtina), tai tada su tavimi diskutuoti nėra ko. Nes tu esi ligonis. <...> Pagrindiniuose portaluose yra išvadinami *-fobais* visi, kurie turi kito-kią nuomonę. Prieš kelias dienas skaičiau komentarą, kuriame žurnalistė rašo, kokie yra nepilnapročiai tie, kurie nesutinka su Civilinės sąjungos įstatymo projekto nuostatomis, nes tų žmonių naratyvas kyka iš fobijos.“

Europarlamentarė Rasa Juknevičienė kaip homofobijos apraišką, „spjaudymąsi neapykanta“ apibūdino Zitos Šličytės kalbą Seime 2022 metų kovo 11-ąją (Pankūnas, 2022). Ką Šličytė tuo klausimu pasakė? „[Vykdoma] įžūli ir ciniška Lietuvos homoseksualizacija“; „bendruomenės mažuma kėsina prievarta primesti savo gyvenimo būdą visiems“; „Nė vienai kultūrai iki mūsų nekilo mintis homoseksualų santykius sulyginti su vyro ir moters santuoka, kurios paskirtis yra gyvybės perdavimas, jos pratęsimo misija“; „Kartu gyvenančių homoseksualių asmenų teises bei interesus galima efektyviai apsaugoti kitomis teisinėmis priemonėmis“. Šličytė piktinosi, kad visuomenei bandoma įteigti, jog LGBT eitynės Kaune yra grožio ir gėrio paradas, o Šeimų maršas – tamsuolių sambūris; ji stebėjosi, kad „medicininio termino *pederastija* vartojimas tapo nekorektiškas“ (Šličytė, 2022). Argi tokie teiginiai yra homofobija jau vien todėl, kad neigiamo turinio kontekste minimi homoseksualūs asmenys? Šličytės žodis buvo emociingas ir tiesus. Visas būrys politinio korektiškumo bei genderizmo ideologija persiėmusių asmenų jos kalbai iškart prisegė neapykantos skleidimo, kurstymo etiketę. Be Juknevičienės, tai skubinau padarė Seimo nariai ministrė Aušrinė Armonaitė ir Emanuelis Zingeris, LGBT bendruomenės atstovai Seimo narys Tomas Vytautas Raskevičius (šis Šličytės kalboje dar įžvelgė grėsmę nacionaliniam saugumui), aktorė Elžbieta Latėnaitė ir režisierius Romas Zabarauskas. Švelniausias vertinimas buvo toks: Šličytė nesusivokianti realybėje, nesusivokianti laikmečio aplinkybių (signatarių Rasos Juknevičienės ir Nijolės Oželytės teiginiai; žr. Pankūnas, 2022). Politikus savo leksika ir verdiktu pranoko žurnalistė Fausta Marija Leščiauskaitė (tinklaraščio įrašas; cit. iš *zmones*, 2022): „Šličytė yra nusikalstėlė. <...> laisvas pasaulis sako, kad jos vieta – teisiųjų suole. Galimai – netgi kalėjime“; „besispjaudanti boba kirčiuoja blogiau už mano šunis, kurie išvis nekirčiuoja [lg?]“. Neapykantos kalbą, „galimai net nusikalstamo pobūdžio“, įžvelgusi Žmogaus teisių organizacijų koalicija kreipėsi į Generalinę prokuratūrą, prašydama „vertinti ir spręsti, ar galimai dėl Z. Šličytės minėtos kalbos nėra pagrindo pradėti ikiteisminio tyrimo pagal BK 170 str. 2 dalį (viešas tyčiojimas, niekinimas, neapykantos skatinimas, kurstymas diskriminuoti asmenų grupę dėl seksualinės orientacijos)“ (Žmogaus teisių..., 2022). Ikiteisminis tyrimas pradėtas dar pridėjus kaltinimą „tikrovės neatitinkančia informacija“: Šličytė „galėjo siekti diskriminuoti žmonių grupę dėl seksualinės orientacijos bei viešai tyčiojosi, niekino, skatino neapykantą bei išsakė tikrovės neatitinkančią informaciją apie homoseksualius asmenis“. Teismas įpareigojo policiją pradėti ikiteisminį tyrimą (žr. *15min*, 2022).

„Atgyvenusį“ pasaulį smerkianti žiniasklaida mėgsta remtis vadinamaisiais žinomais (arba *garsiais*) žmonėmis, iškeldama tokių žmonių nuomonės vertę (nors žmonės būna žinomi, garsūs anaipol ne visada dėl išminties ir gražios, sektinos gyvenenos).

Paskelbta ir kitokia, priešinga (ne mažiau žinomų, tik kitaip matančių ir vertinančių Šličytės kalbą) žmonių nuomonė: jos kalba atitinkanti tikrovę (tiesą), nepažeidžianti ir teisės reikalavimų. Žurnalisto Česlovo Iškausko manymu, Šličytės „kalboje nieko ginčytino nėra, ji atspindi vieno flango – tradicinės šeimos ir įprastos krikščioniškos partnerystės – šalininkų laikyseną“ (Rašimaitė, 2022). Tarsi Iškausko teiginių patvirtinimas yra vienuolės, disidentės, Laisvės premijos laureatės Nijolės Sadūnaitės žodžiai: „Juk ji [Šličytė] sakė tiesą <...>. Baisu, kaip politikai Seime ant jos rusiškai keikėsi ir šlykščiausiais žodžiais apipylė. Koks puolimas su juoda, kagėbistine neapykanta.⁷ Taip siekti žmogų paniekinti, sutrypti yra nusikaltimas“ (Gafurova, 2022). O advokatės, teisės profesorės Liudvikos Meškauskaitės komentaras buvo šitoks: „[N]ieko jos [Zitos Šličytės] kalboje, kas prasielktų su teise, nėra“; „Z. Šličytė labai aiškiai pasakė, kad Partnerystės įstatymo klausimai turėtų būti sprendžiami kaip ir numatyta Konstitucijoje – referendumu. <...> be jokio pagrindo kabinėjamasi prie <...> teiginio, kad Lietuvoje vyksta homoseksualizacija“ (Nagelė, 2022).

Prisiminkim anksčiau cituotus Skardžiuvienės žodžius dėl policininkų kompetencijos atpažinti neapykantos kalbą. Žinoma, esama visai aiškių atvejų, kai ir policijos pareigūnas atskirs NK nuo kitokios kalbos apraiškų. Kai kurių internautų akimis, toks esąs ir pastarasis atvejis – ne vienas jų į žinią apie numatomą Šličytės kalbos lingvistinę ekspertizę komentaruose reagavo taip: ji nereikalinga, jokio kurstymo nėra, tik nuomonė. Verta įsiklausyti į Nepriklausomybės Akto signataro, advokato Egidijaus Bičkausko žodžius: „[K]ai įsivaizduoju, kad koks nors jaunas pareigūnas, prisidėjęs prie savo kabinetinio stalo, ima vertinti Z. Šličytės išsakytas mintis, apninka abejonės. Duok Dieve jam proto, supratimo ir patirties, kurios, kad ir koks jis būtų talentingas ir gabus, šiuo atveju vargiai pakaks. <...> Sveikas protas diktuoja, kad ikiteisminis tyrimas turėtų būti nutrauktas“ (Dykovienė, 2022). Šiuo kartu sveikas protas, žodžio laisvė, teisė sakyti tiesą laimėjo – Generalinė prokuratūra ikiteisminį tyrimą nutraukė (žr. *Mokslo Lietuva*, 2022).

Negali nesijaudinti kartu su rašytoja Vanda Juknaite (2021, p. 21), vienu šviesiausių šiandieninės Lietuvos žmonių, dėl sunkiai suvokiamo pasaulio „modernėjimo“: „Kodėl pradėjus pertvarkyti pasaulį pagal „proto planą“ buvo užsimota prieš šeimą? <...> Šeima žmogui yra viskas. Joje prasideda ir joje baigiasi žmogiškojo gyvenimo pasija“. Kalbamąjį „modernumą“ pademonstravo europarlamentarė Aušra Maldeikienė, 2022 metų birželio 11 d. tinklaraštyje paskelbusi šiuos teiginius apie žmones, ginančius tradicinę šeimą: „Tie tradicinių šeimų gynėjai (įskaitant juos remiančius kardinolus, vyskupus, kunigus ir zakristijonus) yra primityvūs ir gašlūs. Visa ta jų tradicija tėra labai mažo protelio žmogaus mėgavimasis bent svajonėse apie seksą... Kai užaugi tarp alkoholikų, nematei knygų ir mokykloje net prieveiksmio be klaidos parašyti neišmokai, tai taip ir gaunasi.“⁸ Vadinamąją tradicinę šeimą politikė priešina „normaliai šeimai“, bet nepaaiškina, kokią šeimą ji laiko normalia. Šeimų sąjūdžio atstovai padavė Maldeikienę į teismą, Vilniaus miesto apylinkės

⁷ Čia bus ne pro šalį priminti, kad „neapykantos kalbos“ ištakos siejamos su žodžio laisvės gniaužimu Sovietų Sąjungoje (Zamarytė-Sakavičienė, 2021).

⁸ Rašant bendrine kalba, šiame sakinyje vietoj *gaunasi* reiktų vartoti vieną iš šių veiksmazodžių: *atsitinka*, *būna*, *išeina*, *pasidaro*.

teismas 2022 metų balandžio 12 dienos sprendimu ieškinį atmetė, atsakovė išteisinta: esą tai buvusi nuomonė, ne žinia, o „nuomonės teisingumas nėra įrodinėjamas“ (teismo sprendimą žr. Maldeikienė, 2022). Rimantas Dagys (2021, p. 2) cituojamus Maldeikienės žodžius vertina kaip „naują tolerancijos ir neapykantos kurstymo etaloną“⁹. Jeigu reikėtų pateikti Maldeikienės teksto lingvistinę ekspertizę, tektų konstatuoti: šitai *apibendrinamai* neigiamai charakterizuojant „tradicinės šeimos gynėjus“ (t. y. pagal viešai skelbiamas pažiūras ir gyvenimą išskiriamą tam tikrą žmonių grupę) prasilenkiama su tiesa, tikrove (šitokie teiginiai yra šmeižtas), nusižengiama ir viešojo žodžio kultūrai.

Apibendrinamosios pastabos

Kadangi žemesni, iki *neapykantos*, nepalankaus jausmo kam laipsniai nėra neapykanta, tai ir patyčias, pašaipą, pajuoką, menkinimą, niekinimą (atitinkamais žodžiais išreikštas sąvokas) be atodairos laikyti *neapykantos kalba* yra prasmės klaida. Tos jausmo ir kalbinės ar nekalbinės raiškos pakopos *gali* vesti į neapykantą, bet *gali* ir ribotis jausmu „iki neapykantos“.

Vadinamosios neapykantos kalbos administracinė atsakomybė diegiama nepamatuotai apibrėžiant tai, ko teisiškai apibrėžti neįmanoma: ne tik iš turinio ir teksto leksikos, bet ir iš kalbos intonacijos, gestų, tembro eina (arba neina) neapykanta. Anglų kalbos terminas *hate speech* rodo, kad aktualus yra teksto, diskurso, ne kalbos sistemos (*language*) lygmuo. Teisiškai apibrėžtina ne pati kalba, o jos turinys: raginimas, skatinimas (susidoroti), tautinės, rasinės, religinės, socialinės neapykantos kurstymas, propagavimas. Neiškreipiant žodžių reikšmės tikslinga, jeigu tai tiesiogiai reiškia tekstu, kalbėti apie neapykantos kurstymą, o ne apie neapykantos kalbą. Junginio *neapykantą kurstanti kalba* trumpinys *neapykantos kalba*, pirmojo keitimas antru veda į klystkelius: sutapdinamos skirtingos sąvokos, pasidaro nebesvarbu, *kursto (ragina, skatina* susidoroti) ar ne, gal tik *reiškia* neapykantą – vis tiek nusikaltimas. Tik tiesioginis neapykantos skatinimas, raginimas susidoroti gali būti įvertinti daugiau ar mažiau tiksliai, vadinasi, ir teisiškai.

Teiginys, pasakymas (šneka), ne kalba, ne žodis, ne leksika rodo komunikacinę intenciją (ketinimą, paskirtį, sumanymą); tai pragmatinės lingvistikos požiūris. Leksikografija neturi stilistinės pažymos, rodančios, kad žodžio konotacija susijusi su neapykanta; iš pejoratyvinių pažymų yra tik *menk.*, *niek.*, *vulg.*

Dažnu atveju pagrįstai, patikimai kvalifikuoti „neapykantos kalbos“ negebės ne tik eilinis policininkas, bet ir patyręs teisininkas. Neatsitiktinai vadinamosiose garbės ir orumo pažeidimo bylose, siekiant objektyvumo, nešališkumo, neišsiverčiama be kalbos ekspertizių.

⁹ Savo nuostatas Lietuvos atstovė Europarlamente bus susidariusi sekdama „toliau pažengusiais“ Vakaraais. Vienas pavyzdys: „Pavasari [2013 m.] prancūzas Frankas Taliu (*Franck Talieu*), 5 vaikų tėvas, buvo sulaikytas Paryžiuje už tai, kad vilkėjo drabužį su „stereotipiniu simboliu“ – už rankų susikibusių vyro ir moters su dviem vaikais silueta“ (*alkas*, 2013). Tai atvejis, kai paprasčiausias pozityvus vyro ir moters šeimos palaikymas traktuojamas kaip neapykantos kurstymas prieš alternatyvias „šeimos“ sampratas.

Literatūra ir šaltiniai

- 15min (2022, birželio 16)¹⁰. Teisėsaugai atsisakius pradėti ikiteisminį tyrimą dėl Z. Šličytės, tai įpareigojo teismas. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/teisesaugai-atsisakius-pradeti-ikiteismini-tyrima-del-z-slicytes-tai-ipareigojo-teismas-56-1694392>
- Aleksaitė, A. (2022). Migrantų įvaizdis elektroninėje komunikacijoje. *Gimtoji kalba*, 1, 3–6.
- alkas (2013, rugsėjo 13). Seimas už žodžio laisvę – kritika nelygu neapykantos kurstymui. <https://alkas.lt/2013/09/13/seimas-uz-zodzio-laisve-kritika-nelygu-neapykantos-kurstymui-video/>
- Apžvalga (2021). [Katažyna Mikša, Monika Guliakaitė, Tomas Vytautas Raskevičius]. Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: situacijos Lietuvoje apžvalga. *hrmi.lt*
- Assimakopoulos, S., Baidier, F. H. ir Millar, S. (2017). *Online Hate Speech in the European Union: A Discourse-Analytic Perspective*. Springer Open.
- Balsiūnaitė, I. (2016). Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius. *Žurnalistikos tyrimai*, 11, 78–102.
- Beniušis, V. (2021, sausio 20). EP liberalai svarstys homofobija apkaltinto Uspaskicho narystę frakcijoje. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/ep-liberalai-svarstys-homofobija-apkaltino-v-uspaskicho-naryste-frakcijoje-56-1442316>
- Dagys, R. J. (2021, birželio 23). Naujas neapykantos kurstymo etalonas. *Mokslo Lietuva*, 2.
- Dykovienė, A. (2022, birželio 17). E. Bičkauskas apie Z. Šličytės bylą: proto reikia turėti. <https://m.kau-no.diena.lt/naujienos/klaipeda/miesto-pulsas/e-bickauskas-apie-z-slicytes-by-la-proto-reikia-tureti-1083229>
- Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. <http://tekstynas.vdu.lt>
- Donskis, L. (2009). *Neapykantos formos: įaudrinta vaizduotė moderniojoje filosofijoje ir literatūroje*. Vilnius: Versus aureus.
- Gafurova, J. (2022, liepos 15). N. Sadūnaitė: grįžtame į moralinę balą. *respublika.lt*
- Jonaitienė, R. (2018). *Neapykantos kalbinė raiška internetiniuose komentaruose*. Magistro darbo santrauka. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Juknaitė, V. (2021). *Ta dūzgianti ir kvepianti liepa yra*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Keinys, S. (red.) (2012). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Septintas papildytas ir pataisytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kniūkšta, P. (2001). *Kalbos vartoseną ir tvarkybą*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Kruopas, J. (red.) (1970). *Lietuvių kalbos žodynas, VIII*. Vilnius: Mintis.
- Kvašytė, R., Maskuliūnienė, Dž. ir Župerka, K. (2021). *Apie žodžio korektiškumą: sava ir importuota*. Vilnius: Žuvėdra.
- Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba* (2021, kovo 16). Tyrimo rezultatai kelia nerimą: 70 proc. žmonių, susidūrę su neapykantos kalba, niekuo nesikreiptų [pranešimas žiniasklaidai]. lygybe.lt
- Irt* (2022, sausio 15). Profesorė Jūratė Ruzaitė: sąsajos tarp viešųjų asmenų pasisakymų ir neapykantos kalbos masto išaugimo yra akivaizdžios. <https://www.irt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1585509/profesorė-jurate-ruzaitė-sasajos-tarp-viesuju-asmenu-pasisakymu-ir-neapykantos-kalbos-masto-isaugimo-yra-akivaizdzios>
- Maldeikienė, A. (2022, gegužės 13). Veidrodis, kuris nepatiko: anapus vienos bylos. <https://www.maldeikiene.lt/veidrodis-kuris-nepatiko-anapus-vienos-bylos/>
- Mokslo Lietuva* (2022, spalio 5). Nutrauktas ikiteisminis tyrimas dėl signatarės Z. Šličytės pasisakymo Kovo 11-osios minėjime. *Mokslo Lietuva*, 3.
- Nagelė, D. (2022, balandžio 23). Dr. Zitą Šličytę norima pasodinti. <https://www.pozicija.org/dr-zita-slicyte-norima-pasodinti/>
- Naureckaitė, I. (2021, kovo 19). Siūlymas skirti tūkstantines baudas už neapykantos kalbą pradžiugino ne visus: teisininkas rado spragą. <https://www.rytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2021/03/19/news/siulymas-skirti-tukstantines-baudas-uz-neapykantos-kalba-pradziugino-ne-visus-teisininkas-rado-spraga-18677413>
- Orwell, G. (2021). *1984*. Kaunas: Jotema.
- Pankūnas, G. (2022, kovo 11). Kovo 11-osios minėjime – Aukščiausiosios Tarybos deputatės akibrokštas: šokiruoti kalbos Seimo salę paliko politikai ir svečiai, girdėjosi šūksniai ‘gėda’. <https://www.irt.lt/naujienos/>

¹⁰ Šiuo ir panašiais sutrumpinimais straipsnio tekste žymimos internetinės publikacijos, paskelbtos nenurodant autorių.

lietuvoje/2/1641850/kovo-11-osios-minejime-auksčiausiosios-tarybos-deputates-akibrokstas-sokiruoti-kalbos-seimo-sale-paliko-politikai-ir-sveciai-girdejosi-suksniai-geda

Peškaitis, A. (2022, birželio 28). Apie fobijas. <https://www.bernardinai.lt/apie-fobijas/>

Rašimaitė, T. (2022, kovo 31). Žodžio laisvė – ne teisė plūstis be atsakomybės [Kalbinamas Česlovas Iškauskas]. *Savaitė*, 6–7.

Rekomendacijos (2020, kovo 30). Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. Ikteisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinės rekomendacijos. *prokuraturos.lt*

Ruzaitė, J. (2021). How Do Haters Hate? Verbal Aggression in Lithuanian Online Comments”. In I. Chilwa (red.), *Discourse and Conflict* (p. 115–146). Cham: Palgrave Macmillan.

Stoškus, K. (2021, kovo 21). Mirštant etiketui, gimsta neapykantos kalba. [facebook.com/kresentas.stoskus](https://www.facebook.com/kresentas.stoskus)

Sverdiolas, A. (1996). *Steigtis ir sauga: Kultūros filosofijos etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.

Svetikienė, D. (red.) (2013). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.

Šličytė, Z. (2022, kovo 11). [Zitos Šličytės kalba kovo 11-ąją Seime]. [youtube.com](https://www.youtube.com)

Šliogeris, A. (2012). Apie vieną kitą grėsmę Lietuvai. In V. Daujotytė, V. Mikelėnas, A. Šliogeris, A. Vasiliauskas, V. Žulkus. *Nerimas: Svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai įžvalgos* (p. 73–89). Vilnius: Tyto alba.

Tamkevičius, S. (2021, liepos 12). Sena ir nauja. *Mokslo Lietuva*, 9; 12.

vu (2021, balandžio 16). Neapykantos kalba ir saviraiškos laisvė: kur brėžti ribą? [Kalbinama Indrė Isokaitė-Valužė]. <https://naujienos.vu.lt/neapykantos-kalba-ir-saviraiskos-laisve-kur-brežti-riba/>

Zamarytė-Sakavičienė, K. (2021, kovo 2). ‘Neapykantos kalba’ – kalba, kurios nekenčia valdžia? <https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1354961/kristina-zamaryte-sakaviciene-neapykantos-kalba-kalba-kurios-nekenčia-valdzia>

Zicari, E. (2021, sausio 20). EP liberalų frakcijos verdiktas: LGBT bendruomenę įžeidęs V. Uspaskichas – kaltas. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/ep-liberalu-frakcijos-verdiktas-lgbt-bendruomene-izeides-v-uspaskichas-kaltas-56-1442962>

zmones (2022, kovo 11). Z. Šličytės kalba Seime sukėlė žinomų žmonių pyktį: gėdino ir ragino šluoti iš tribūnos visam laikui. <https://zmones.15min.lt/naujiena/z-slicytes-kalba-seime-sukele-zinomuzmoniu-pykty-gedino-ir-ragino-sluoti-iss-tribunos-visam-laikui-645gbWAaVoZ>

Žmogaus teisių... (2022). Žmogaus teisių organizacijų koalicijos 2022 m. balandžio 11 d. raštas Seimui ir kt. institucijoms.

Župerka, K. (2022, sausio 28). Kur neapykantos kalbos ribos? *Etaplus*, 12–13. <https://etaplus.lt/naujiena/kur-neapykantos-kalbos-ribos-9>